

«FRANCESOS QUE PRESTAVEN PECÚNIA AB CONDICIÓ QUE HOM LA LOS RETÉS EN INFERN» EN LO SOMNI DE BERNAT METGE

Lola BADIA

Original rebut: 04/07/2013

Data d'acceptació: 15/07/2013

Adreça: Universitat de Barcelona

Departament de Filologia Catalana

Gran Via Corts Catalanes, 585

08007 BARCELONA

E-mail: lola.badia@ub.edu

Resum

Entre les diverses objeccions malicioses als arguments sobre la immortalitat de l'ànima escampats pel primer llibre de *Lo somni* de Bernat Metge, trobem un curiós esment de la credulitat dels «francesos», que procedeix de l'exemple II.6.10 dels *Dits i fets memorables* de Valeri Màxim. La citació, que fa referència als antics gals, va intercalada dins una sèrie de manlleus d'obres de Ciceró que presenten proves platòniques de la supervivència de l'ànima. La ironia a propòsit de la credulitat dels francesos/gals concorda amb el punt de vista convencional dels escriptors grecs i romans a propòsit del saber dels bàrbars, que les fonts antigues admiren i menyspreen a parts iguals.

Paraules clau: *Lo somni* de Bernat Metge, diàleg, fonts clàssiques, ambigüitat, agudesa literària.

Abstract

Among the malicious objections to the arguments on the immortality of the soul scattered in the first book of Lo somni [The Dream] by Bernat Metge, a scathing reference to the credulity of "Frenchmen" is found. It is drawn from exemplum II.6.10 in Valerius Maximus' Factorum et dictorum memorabilium libri concerning the ancient Gauls and has been placed within a series of fragments of Cicero's works that bear evidence to Platonic thought about the afterlife of the soul. The comical remark on the credulity of the people of France/Gaul fits with the traditional point of view of Greek and Roman writers on "alien wisdom", which was admired and despised in equal measure in ancient sources.

Keywords: Lo somni [The Dream], Bernat Metge, dialogue, classical sources, ambiguity, literary wit-ticism.

L'objectiu d'aquesta postil·la a *Lo somni* és interpretar l'al·lusió maliciosa als «francesos que prestaven pecúnia ab condició que hom la los retés en infern». Cal situar-la en el context; parla el fantasma de Joan I:

—Sòcrates —dix ell—, après que fou condemnat a mort, per tal com no creïa pluralitat de déus, lo darrer jorn de sa vida dix moltes belles raons provants la immortalitat de l'ànima [...]. Cató, volent esquivar les mans de Cèsar après la mort de Pompeu, se matà a Útica; però, havent per clar que les ànimes eren immortals, abans que proceís a matar-se lligí lo llibre de Plató sobre la immortalitat de l'ànima, per tal que ab plaer morís e hagués major fortitud en son coratge. Valeri Màxim dix en diversos llocs e creugué la dita immortalitat; però bé ho saps tu, qui l'has assats familiar.

—Ver és, senyor, que dit ho ha, mas no em dóna vijares que així ho creugués ell.

—Com no? E què t'hi indueix?

—Ço que dix dels francesos —diguí jo—, que creents que les ànimes no morissen, prestaven pecúnia ab condició que hom la los retés en infern; e que diguera que orats eren sinó per tal com creïen ço que Pitàgores havia creegut sobre la dita immortalitat.

—No m'és semblant —dix ell— que per haver dit aqueixes paraules creugués ell lo contrari, ne ho diu a aquella fi que tu et penses. Bé és ver que ell, veent que difícil cosa és provar la immortalitat dessus dita, dix que si Pitàgores no ho hagués dit, tots los afermants la dita opinió tengra per orats, per tal com és cosa que no es pot visiblement provar, e alguns ineptes creen-ne lo contrari. Mas no diu pas que no ho creega, car en molts llocs de son llibre veig que tracta de la dita immortalitat. E no et recorda si dix de Juli Cèsar que aquells qui l'havien mort, volent-lo llunyar del nombre dels hòmens, l'havien ajustat al consell dels déus? E no dix de Càstor e Pòl·lux que après llur mort se combateren algunes vegades ab la part del romans contra llurs enemics? Si ell creugués que les ànimes morissen ab lo cos, no haguera dit açò.¹

Lluís Nicolau d'Olwer va editar en doble columna els passatges del primer llibre de *Lo somni* que reporten els arguments i les autoritats sobre la immor-

1. Bernat Metge, *Lo somni*, edició i comentaris de Lola Badia, Barcelona: Quaderns Crema ²2003, 75. Cito el text per aquesta edició modernitzada i tinc en compte Martí de RIQUER, (ed.), *Obras de Bernat Metge*, Barcelona: Universitat de Barcelona 1959; i Bernat Metge, *Lo somni*, edició crítica de Stefano M. CINGOLANI (Els Nostres Clàssics B 27) Barcelona: Barcino 2006.

talitat de l'ànima: a l'esquerra Metge i a la dreta les citacions corresponents del *De amicitia*, de les *Tusculanae disputationes* i del *De senectute* de Ciceró.² A les pàgines 441-442 es veu clarament que *Lo somni* intercala l'esment de Valeri Màxim seguit de tres fragments dels seus *Dits i fets memorables* abans de dos manlleus del darrer text ciceronià. Les edicions de Riquer i Cingolani (pàgina 152) recullen aquesta informació sense més comentaris.³ En la meua vaig anotar que «Metge ha volgut donar una lectura epicúria d'una autoritat clàssica; a I,3 [p. 56] ha fet el mateix amb un fragment de l'*Eclesiastès*».⁴

Per a treure partit d'aquesta observació, convé tornar sobre l'origen petrarquesc de la compilació de fonts clàssiques del primer llibre de *Lo somni*. Jaume Torró explica que, en ocasió d'una ambaixada a Avinyó de l'any 1395, Metge va tenir accés a uns extractes de textos de Ciceró i de Cassiodor que Petrarca havia recopilat per fonamentar un discurs filosòfic sobre la immortalitat de l'ànima. La *Familiar* IV.3 conté una llista d'obres llatines que reporten els arguments platònics sobre aquesta qüestió, mentre que la *Senil* XV.6 revela que Petrarca volia promoure una obra polèmica contra els filòsofs aristotèlics i els metges que, en nom de la ciència universitària, menystenien la filosofia cristiana d'arrel agustiniana.⁵ Metge aprofita els materials de la *Familiar* IV.3 —una consolatòria al rei Robert de Nàpols per la mort de la seva neboda— per a bastir el primer diàleg de *Lo somni*, amb Bernat en el paper del descregut.⁶ El rei Joan —que és la veu del seny i de la veritat, com Robert de Nàpols en la *Familiar* IV.3 o com sant Agustí en el *Secretum*— l'acusa de seguir l'opinió d'Epicur.⁷ D'acord amb les *Etimologies* (VIII.15) de sant Isidor, els epicuris medievals negaven la immortalitat de l'ànima i identificaven el bé amb el plaer. És una posició herètica molt genèrica que, segons unes fonts o altres, es confon o se sobreposa a la dels aristotèlics radicals o averroistes.⁸

2. Lluís NICOLAU D'OLWER, «Del classicisme a Catalunya. Notes al primer diàlech den Bernat Metge», *Estudis Universitaris Catalans* 3 (1909) 429-444.
3. RIQUER, *Obras*, 205-206, i METGE, ed. Cingolani, 152.
4. Metge, ed. Badia, 195.
5. Jaume TORRÓ, «Bernat Metge i Avinyó», en Lola BADIA – Miriam CABRÉ – Sadurní MARTÍ (eds.), *Literatura i Cultura a la Corona d'Aragó*, Barcelona: Curial – Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2002, 99-111.
6. Vegeu la traducció de la *Familiar* IV.3 en BADIA, Lola, «Pròleg, amb homenatge a *Lo somni*», dins *Literatura i Cultura a la Corona d'Aragó*, citat en la nota anterior, 5-22.
7. Metge, ed. Badia, 103.
8. Per als heretges epicuris, vegeu Xavier RENEDO, «L'heretge epicuri a *Lo somni* de Bernat Metge», en Lola BADIA – Albert SOLER (eds.), *Intel·lectuals i escriptors a la baixa Edat Mitjana*, Barcelona: Curial – Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1994, 109-127; per a la fusió entre les posicions dels averroistes i dels epicuris, TORRÓ, «Bernat Metge i Avinyó», citat en la nota 5; i Lola BADIA, «*Lo somni* di Bernat Metge e coloro “che l'anima col corpo morta fanno”

Els tres exemples de Valeri intercalats dins els manlleus de Ciceró són un material molt pertinent, de collita pròpia, que complementa l'entramat de fonts platòniques que Metge hereta de Petrarca. La lectura epicúria de l'autoritat de Valeri forma part del joc dialògic de Bernat, que introdueix d'ací d'allà observacions transgressores —algunes, destinades a ser rebatudes; d'altres, no— dotades de *vis comica*.⁹ Una d'aquestes intervencions trencadores —molt comentada, tot i que passa desapercibuda en la ficció— consisteix en la petita distorsió d'un passatge del començament del llibre I de *Lo somni* manllevat dels *Diàlegs* de sant Gregori. El deixeble ingenu i desinformat del papa Gregori que obre la ment per primer cop a l'acceptació de coses que materialment no veu —com ara la immortalitat de l'ànima i la transcendència— confessa que creu en la identitat dels seus progenitors sense tenir-ne proves visuals. Metge repeteix en primera persona aquest exercici de persuasió, però en el seu acte de fe accepta la identitat del pare i deixa de banda la mare, presumpta sospitosa de transmetre informació interessada i falsa.¹⁰

No tots els lectors de *Lo somni* estaven —ni estan— disposats a copsar aquesta mena de subtiletes, però els dobles sentits de Metge són un fet indiscutible.¹¹ L'exemple dels francesos prestant un capital a recuperar després de morts cal que faci riure perquè tracta de ximplers els veïns del nord, uns veïns admirats i imitats a la cort de Joan I i de la reina Violant de Bar, però també tradicionalment malvistos i odiats, com sol passar arreu amb tots els pobles molt propers, especialment si hi ha hagut enfrontaments bèl·lics en un passat no llunyà.¹² Metge recorre a Valeri, doncs, per a expressar amb un toc còmic

(*Inferno*, X,15)», en Lluís CABRÉ – Alejandro COROLEU – Jill KRAYE (eds.), *Fourteenth-Century Classicism Petrarch and Bernat Metge* (Warburg Institute Colloquia 21), Londres – Torí: The Warburg Institute – Nino Aragno Editore 2012, 69-83. Per a la presència de Petrarca en *Lo somni*, Jaume TORRÓ, «Il Secretum di Petrarca e la confessione in sogno di Bernat Metge», en *Fourteenth-Century Classicism*, suara citat, i Enrico FENZI, «*Lo somni* di Bernat Metge e Petrarca: Platone e Aristotele, *oppinió e sciència certa*», *Ibid.*, 85-108.

9. Metge, ed. Badia, 195.

10. Metge, ed. Badia, 57; Xavier RENEDO, «La fe en els pares i la fe en la immortalitat de l'ànima de sant Agustí a Bernat Metge», en *Literatura i Cultura a la Corona d'Aragó*, citat en la nota 5, 87-97; TORRÓ, «Bernat Metge i Avinyó», citat en la nota 5, i Lola BADIA, «Ride opportunamente l'uomo moderno? Come definire la comicità ne *Lo somni* di Bernat Metge (1399)», en F. MOSETTI CASARETTO (ed.), *Il riso. Atti delle I Giornate Internazionali Interdisciplinari di Studio sul Medioevo*, Alessandria: Edizioni dell'Orso 2005, 341-366.

11. Vegeu la distinció necessària entre una *lectio facillior* i una *lectio difficilior* de *Lo somni* en Josep Maria RUIZ SIMON, «Lo somni de Bernat Metge: el malson filosòfic d'un epicuri», dins *Literatura i Cultura a la Corona d'Aragó*, citat en la nota 5, 25-47.

12. Per a les darreres puntualitzacions sobre influència francesa en la cort de Joan I i Violant, vegeu Lluís CABRÉ – Montserrat FERRER, «Els llibres de França i la cort de Joan I i Violant de Bar», en Anna ALBERNI – Lola BADIA – Lluís CIFUENTES – Alexander FIDORA (eds.), *El saber*

la reticència de Bernat a deixar-se endur per la força de l'argumentació platònica de Petrarca que s'acabarà imposant.¹³

La traducció catalana dels *Dits i fets memorables* de fra Antoni Canals està datada justament l'any 1395.¹⁴ Gemma Avenoza i Helena Rovira han mostrat que els comentaris a gairebé totes les anècdotes que Canals introdueix esgrimint el nom de l'autor llatí —advertits des dels temps de Miquel i Planas— procedeixen de l'*Expositio Valerii Maximi, Factorum ac dictorum memorabilium libri IX* de fra Luca Mannelli (1291/1296 – 1358/1362) juntament amb anotacions preses d'altres fonts, com ara Dionigi de Borgo San Sepolcro (1300 – 1342).¹⁵ Les glosses de la traducció de Canals amplifiquen l'original llatí, mentre que Metge tendeix a abreujar-lo copsant-hi els trets que li interesen per al seu discurs. L'exemple II.6.10 de Valeri Màxim es presenta així:

Horum [Massiliensium] moenia egressis vetus ille mos Gallorum occurrit, quos memoria proditum est pecunias mutuas, quae his apud inferos redderentur, dare, quia persuasum habuerint animas hominem immortales esse. Dicere stultos, nisi idem bracati sensissent, quod palliatus Pythagoras credidit.¹⁶

La traducció de Canals en fa dues unitats, la segona de les quals incorpora les glosses del seu original, formulades com un comentari de l'autor antic:

i les llengües vernacles a l'època de Lull i Eiximenis. Estudis Icrea sobre vernacularització / Knowledge and vernacular languages in the age of Lull and Eximenis. Icrea studies on vernacularization, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2012, 217-130. Per a l'animadversió natural contra els francesos en aquest passatge, vegeu TORRÓ, «Bernat Metge i Avinyó», citat en la nota 5, 101.

13. Bernat remarca el poder de l'argument platònic «qui comença que tota cosa que per si mateixa se mou és eternal» (METGE, ed. Badia, 69) i es declara convençut dues vegades (80 i 88).
14. Vegeu la informació relativa a aquesta versió en TRANSLAT DB, *Traduccions al català medieval fins a 1500*: <http://www.translatdb.narpan.net> [consulta 3/8/13].
15. Gemma AVENOZA, «Antoni Canals i la traducció de Valeri Màxim. Una primera aproximació», en Carlos ROMERO – Rossend ARQUÉS (eds.), *La cultura catalana tra l'umanesimo e il barocco. Atti del V Convegno dell'Associazione italiana di studi catalani, Venezia (1992)*, Pàdua: Programma1994, 89-102; Helena ROVIRA, «Glosses medievals al Valeri Màxim», en *Estudios de latín medieval hispánico. Actas del V Congreso Internacional de Latín Medieval Hispánico (Barcelona, 2009)*, Florència: Sismel – Edizioni del Galluzzo 2011, 803-811, i, de la mateixa, «Valeri Màxim: comentaris llatins i traducció catalana», en *Estudios de literatura medieval. 25 años de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, Múrcia: Ediciones de la Universidad de Murcia, 2012, 855-866. L'edició catalana del Valeri medieval: VALERI MÀXIM, *Dels dits i fets memorables*, trad. catalana d'Antoni Canals, ed. Ramon Miquel i Planas, 2 vols. (Biblioteca Catalana), Barcelona 1914, vegeu les pp. xvii-xxi del volum I.
16. Valeri Màxim, *Factorum et dictorum memorabilium libri novem (decem)*, ed. Carolus KEMPF, Leipzig 1888. Text electrònic de Hans-Friedrich Mueller. http://www.hs-augsburg.de/~harsch/Chronologia/Lspost01/Valerius/val_fac0.html [Consulta 3-8-13].

Eixint-me de la ciutat de Marsella, vénc-me'n a una costuma antiga dels francesos, dels quals és encara memòria: que donaven moneda a préstec als que morien esperant que els fos retuda en los inferns. E açò feien car creien que les ànimes dels hòmens fossen immortals.

Valeri: Jo diria aquests francesos ésser folls e honrats e de lleugera creença en creure la immortalitat de les ànimes, si los de Marsella —que és dita *bractata* per llur pobrea, que és tanta que envides poden haver bragues— no haguessin cregut en la dita immortalitat, açò que creegué lo gran filòsof Pictàgores, pal·liat —és dit pal·liat, per lo pal·li o vestidura assignada als filòsofs, la qual vestia.¹⁷

La intervenció de Joan I, reportada més amunt, és a molta distància d'aquesta interpretació maldestra de l'oposició *bracati / palliati*. El rei remarca la condició d'«ineptes» dels qui neguen la immortalitat de l'ànima i aporta dos nous llocs dels *Dits i fets* que contradiuen el suposat escepticisme de Valeri. Nicolau d'Olwer els va localitzar en el passatge I.6.13 dels *Dits i fets*, que parla de Cèsar, i en el I.8.1, que parla dels Dioscurs. Abans de la intervenció de Bernat sobre els francesos, el rei ja havia advertit que Valeri era un autor «assats familiar» per al seu secretari. No podem saber si Metge disposava d'un exemplar indexat o d'un florilegi temàtic, però en el llibre IV de *Lo somni* utilitza novament —sense esmentar la font— materials dels *Dits i fets* per a completar informacions erudites sobre les dones famoses, preses de la *Familiar XXI.8* de Petrarca i del *De mulieribus claris* de Boccaccio, i per aportar un parell d'exemples de valentia i generositat, aplicats també a personatges femenins.¹⁸ Els dos exemples esgrimits pel rei Joan no tenen cap punt de contacte literal amb la versió catalana amplificada de Canals.¹⁹

És notable la literalitat de l'exemple de Cèsar: «Volent-lo llunyar del nombre dels hòmens, l'havien ajustat al consell dels déus» / «Dum te hominum numero subtrahere volunt, deorum concilio adiecerunt».²⁰ El dels Dioscurs, Metge el va haver de comprimir més, perquè Valeri va explicant diverses situacions sense acabar de donar una formulació general de les aparicions miraculoses: «E no dix de Càstor e Pòl·lux que après llur mort se combateren algunes vegades ab la part del romans contra llurs enemics?» / «Castorem vero et Pollucem etiam illo tempore pro imperio populi Romani excubuisse cognitum est, quo ad lacum Iuturnae suum equorumque sudorem abluentis

17. Valeri, ed. Miquel i Planas, citada a la nota 15, I, 113. Regularitzo la grafia.

18. Metge cita dades preses dels següents fragments dels *Dits i fets*: IV.6.4 (Artemísia i Júlia), VI.7 (Emília, Túria, Sulpícia), VI.1.1 (Lucrècia); VI.1.13 ext. 1 (Hipo); IV.8.1 (Alexandre) i IV.8 ext. 1 (Fabi); vegeu Metge, ed. Badia, 224-227.

19. Valeri, ed. Miquel i Planas, citat en la nota 15, 47 i 64.

20. Valeri, ed. Kempf, citat en la nota 16.

uisi sunt, iunctaque fonti aedis eorum nullius hominum manu reserata patuit».²¹

Es podria especular sobre la solvència de la resposta del rei, que fonamenta la creença de Valeri en la immortalitat de l'ànima en uns exemples que parlen de la divinització d'un cabdill i de miracles bèl·lics de caire supersticiós, però és més estimulante reprendre el fil de l'objecció trencadora de Bernat que ha provocat aquesta resposta, oportunament calculada perquè el rei la pugui rebatre.

La intervenció de Bernat sobre la credulitat dels francesos elimina maliciosament la referència a l'antigor del costum dels gals i els anomena expressament francesos com fa Canals, que actualitza els noms dels pobles antics: en l'exemple consecutiu, el II.6.11, els *cimbri* són els «flamencs» i els *celtiberi*, els «aragoneses».²² Metge esquivava oportunament el joc entre *bracati* «bàrbars» i *pal-liati* «grecs», difícil de copsar en el segle XIV —com es veu en la glossa maldestra del text català— i es concentra en l'autoritat de Pitàgoras, que lliga amb el context ciceronià. El rei, en efecte, acaba de reportar el text de les *Tusculanes*, que el presenta com el primer grec que va creure en la immortalitat de l'ànima per influència del seu mestre Ferecides, «fort antic filòsof de Síria».²³

Aquestes dues al·lusions a la filosofia de Pitàgoras en relació a formes de saviesa arcaica connecten amb un antic i complex entramat de fonts gregues: segons algunes, Pitàgoras va ser deixeble de savis bàrbars —que és el que diu Ciceró—; segons d'altres, en va ser el mestre, que és el que suggereix l'exemple II.6.10 de Valeri. Joan I ha reportat poc més enrere un altre passatge de les *Tusculanes* sobre la saviesa arcaica: «Enni, poeta fort antic e dignament famós, dix que molts savis hòmens antics, los quals apellaven *castos*, deïen que quan lo cos de l'hom moria, l'ànima romania» / «Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos *castos* appellat Ennius, esse in morte sensum neque excessu vitae sic deleri hominem, ut funditus interiret».²⁴ Els savis antics d'Enni són itàlics, concretament sabins segons la font, que és Varró, i el terme *casti* vol dir tot just «antics».²⁵

21. *Ibid.*

22. «Avara et feneratoria Gallorum philosophia, alacris et fortis Cimbrorum et Celtiberorum, qui in acie gaudio exultabant tamquam gloriose et feliciter vita excessuri, lamentabantur in morbo quasi turpiter et miserabiliter perituri» (VALERI, ed. Kempf, citat en la nota 16,113).

23. Metge, ed. Badia, 72.

24. Metge, ed. Badia, 70; I.12; Marc Tul·li Ciceró, *Tusculanes*, 3 vols., Eduard VALENTÍ (ed.), Barcelona: Fundació Bernat Metge 1948, vol. I, 22.

25. Ciceró, ed. Valentí, citat en la nota anterior, *ibid.*, nota 1.

Aprofundir en el cas de Pitàgoras i del seu suposat mestre Ferecides, «fort antic filòsof de Síria», ens portaria a buidar la bibliografia sobre el continent submergit del món grec pre-clàssic. El tast mínim que segueix ajuda a entendre la perspicàcia de Metge en l'assemblatge de les fonts a què tenia accés. Ferecides figura en algunes llistes com un dels set savis de Grècia i hom el relaciona amb la primera formulació de la teoria de la metempsicosi, d'acord amb els fragments recopilats per Diels i Kranz.²⁶ Pòrtulas i Grau, per contra, no recullen cap fragment relatiu a Ferecides en el seu corpus de tradicions pitagòriques.²⁷ I és que el laberint de les fonts sobre el món pre-clàssic —des dels primers testimonis del segle v aC fins a la *Suda* bizantina del segle x— permet d'elaborar construccions molt diferents sobre la saviesa arcaica, d'acord amb els recorreguts que hom es proposi de dur a terme.

Lesment del gals en l'exemple de Valeri, amb la suspicàcia —copsada al vol per Metge— a propòsit de la poca credibilitat dels *brachati* comparada amb la solvència dels *palliati*, inevitablement porta a la bibliografia que explora les relacions de la cultura grega amb l'univers celta. Peter Berresford escriu una història divulgativa del que ell anomena l'imperi celta, des dels inicis del primer mil·lenni fins a l'ocupació romana de Britània de l'any 51 de l'era cristiana.²⁸ S'hi aprèn que la Gàl·lia que va conquerir Cèsar entre els anys 58 i 50 aC havia perdut de feia temps la força expansiva dels segles centrals del poder celta a Europa —els moments àlgids són entre els segles vi al iv aC—, quan uns mercenaris celtes van ser capaços de destruir el temple de Delfos, d'altres fundaven un estat a la Galàcia, al cor de l'Àsia Menor, i els gals aterrien Roma. La gran via de comunicació econòmica i cultural entre els celtes d'Occident i el món clàssic va ser la colònia focea de Marsella, fundada entorn del 600 aC. Significativament, Valeri esmenta aquesta ciutat en l'exemple II.6.9, i de retruc en el següent, que són els que hem estat comentant.

Els continguts religiosos i sapiencials de la cultura celta són pràcticament inabastables, atesa la seva natura fonamentalment oral. Arnaldo Momigliano dedica tot un capítol a les informacions sobre el món celta en el seu assaig sobre *l'Alien Wisdom*, és a dir, la cultura dels bàrbars i dels romans vista pels

26. Cito per Hermann DIELS – Walther KRANZ (eds.), *I Presocratici. Testimonianze e frammenti*, 2 vols. (Biblioteca Universale Laterza 22), Bari: Laterza 1981, 50-59.

27. Jaume PÒRTULAS – Sergi GRAU (eds.), *Saviesa grega arcaica*, Barcelona: Adesiara 2011, 309-350.

28. Peter BERRESFORD ELLIS, *The Celtic empire: the first millenium of Celtic history. C 1000 BC – 51 AD*, Londres: Constable 1992.

grecs.²⁹ En els temps de Metge hi havia accés a l'excurs sobre els costums dels gals que Cèsar va incloure en el llibre 6.13-20 del *De bello gallico*. Es tracta d'un dels textos més llargs i articulats que ens han pervingut sobre la visió que tenien els clàssics del món celta: s'hi parla dels druides, dipositaris d'antigues tradicions sapiencials, que exercien funcions d'educadors i de jutges; de la classe privilegiada dels cavallers i de les pràctiques religioses (amb repugnants sacrificis humans). No hi ha acord sobre la font grega d'aquest cèlebre excurs de Cèsar, que apunta, tanmateix, a fragments —no conservats— de les *Històries* que Posidoni d'Apamea havia escrit per continuar les de Polibi.³⁰ Posidoni (135 aC - 51 aC), a més d'astrònom, de geògraf, d'historiador i d'etnògraf —va viatjar per la Gàl·lia des de Marsella, es va interessar per la Península Ibèrica— era un filòsof estoic que va fundar una escola a Rodas, on Ciceró va estudiar durant el curs 77-76 aC.

Jean-Louis Bruneaux —que és qui m'ha suggerit la present postil·la a *Lo somni*— explora el continent submergit de la saviesa grega antiga per explicar als francesos del segle XXI l'origen i l'abast dels clixés sobre els seus «ancêtres gaulois», popularitzats mundialment d'ençà de 1959 pel còmic *Astérix le Gaulois*, de René Goscinny i Albert Uderzo.³¹ S'hi aprèn, per exemple, que la cerimònia de collir vesc amb una falç d'or, operada pel druida Panoramix, procedeix de Plini el Vell i que la por que tenen els gals que «el cel els caigui sobre el cap» deriva d'una anècdota recollida per Estrabó i protagonitzada per Alexandre el Gran. Però Bruneaux també recopila les fonts esparses que relacionen els druides amb la saviesa i el coneixement i troba en Sotió d'Alexandria (200-170 aC), citat per Diògenes Laerci, la primera menció de la relació dels druides amb les arts divinatòries, la màgia i la creença en la immortalitat de l'ànima.³² Bruneaux sosté que és legítim parlar d'antics «philosophes chez les barbares» i que els druides formaven part d'aquest col·lectiu. Les fonts clàssiques que reporta per a fonamentar la seva tesi presenten insistentment actituds ambigües en relació a la saviesa dels pobles bàrbars

29. Arnaldo MOMIGLIANO, *Alien Wisdom. The Limits of Hellenization*, Cambridge: University Press 1975, 50-73.

30. El comentari al fragment F67 d'Ateneu recull les dades a l'abast sobre l'etnografia cèltica perduda de Posidoni; vegeu L. EDELSTEIN - I. G. KIDD (eds.), *Posidonius*, 3 vols. (Cambridge Classical Texts and Commentaries 13 - 14), Cambridge: University Press 1972-1988, volum II, 308-316.

31. Jean-Louis BRUNEAUX, *Les Druides. Des philosophes chez les barbares*, París: Seuil 2006. Agraïxo a Josep Moran que em convidés a llegir aquest volum.

32. BRUNEAUX, *Les Druides*, citat en la nota anterior, 99; BERRESFORD, *The Celtic empire*, citat en la nota 29, 88-91. BRUNEAUX, *Les Druides*, citat en la nota anterior, a la p. 158 comenta l'exemple II.6.9 dels *Dits i fets* de Valeri, que precedeix el traduït per Metge.

en general i dels celtes en particular: admiració, per una banda, i malfiança, per l'altra. Així, Diògenes Laerci en el segle III es prengué seriosament la creença dels druides en la immortalitat de l'ànima a través de la seva font alexandrina, però els passatges d'Heròdot sobre els orígens del saber de Pitàgoras no atorguen gens de credibilitat a la cultura dels bàrbars.³³ Cèsar, Ciceró i Valeri reproduïen aquest esquema ambivalent: Metge el va saber aprofitar rient-se de la credulitat d'uns falsos francesos, que no són altres que els antics gals dels temps dels druides.

33. Són els que reporten PÖRTULAS – GRAU, *Saviesa grega arcaica*, citat en la nota 27, 314-315.